

in de geesten voorbereidt, is een federalist en tegenstander van de confederalisten die het zelfbeschikkingsrecht van de deelgebieden niet willen aantasten.” (p. 188) Of deze kosmopolitische revolutie garanties biedt voor een systematische en democratisch verankerde solidariteit, wordt door de auteur niet echt uitgespit. En als je al weet dat het binnen de EU al niet evident is dat een Deen solidair is met een Pool of een Let met een Italiaan, dan lijkt Dierickx’ wereldrevolutie momenteel nog niet echt in de maak... En ook wat België betreft, komt Dierickx niet verder dan het weinig inspirerende idee van de heroprichting van meertalige federale partijen. Dierickx levert scherpe en juiste kritiek op het uiteengevallen Belgische samenlevingsmodel, maar om beleidsvoorstellen te lanceren die in het België van 2005 werkbaar zijn, zal hij toch nog eens zijn huiswerk moeten maken.

Ludo Dierickx is een man met een mening en het is dan ook als columnist in kortere stukken dat hij het beste tot zijn recht komt. Dat bewijzen de opiniestukken die de laatste jaren van hem verschenen zijn in verscheidene Vlaamse kranten en die achteraan in het boek zijn opgenomen. In die context weer-

legt hij bijvoorbeeld de stellingen van de conservatieve Leuvense hoogleraar Matthias Storme, die erin slaagt om mensen die bekommerd zijn om wereldsolidariteit ‘postmoderne nihilisten’ te noemen. Terecht vraagt Dierickx zich hier af of de prioriteiten van Storme, die de ‘eigen culturele identiteit’ als *conditio sine qua non* beschouwt, niet verkeerd gelegd worden. Immers, zo stelt Dierickx, “ook wanneer de culturele verschillen en identiteiten van groot belang blijven, zal er toch in België, Europa en de wereld behoefte zijn aan meertalige en multiculturele bewegingen, partijen, vakbonden, administraties, parlementen, democratische instellingen die stelselmatig en niet occasioneel de nadruk leggen op het eerbiedigen en naleven van universele waarden.” (p. 220) Daarin heeft Dierickx overschot van gelijk; het is enkel de vraag binnen welke staatkundige entiteit die ‘universele waarden’ vandaag de dag het best gerealiseerd worden: binnen de natiestaat of binnen een postnationale constellatie? En op die vraag geeft Dierickx, zoals reeds eerder gezegd, jammer genoeg geen duidelijk, laat staan een overtuigend antwoord.

Diederik Vandendriessche

Rechtvaardigheid in een begrensde wereld

Fair Future. Begrenzte Ressourcen und Globale Gerechtigkeit. Eind Report, herausgegeben vom Wuppertal Institut für Klima, Umwelt, Energie. München, Verlag C.H. Beck, 2005.

In groene middens is het Wuppertal Instituut geen onbekende. Al jarenlang is deze denktank toonaangevend in het

uitwerken van ecologische concepten. De voorbije jaren werd een reeks papers gepubliceerd over duurzame globalisering. En nu is er een boek dat al dat werk samenbrengt in een coherent geheel. Dat Wolfgang Sachs een van de twee projectleiders van dit boek is, merk je meteen. Het hele boek is een overtuigende en stimulerende uitwerking van het idee ‘ecologische rechtvaardigheid’. In een begrensde wereld stellen ecologische vraagstukken zich

als machtsvragen. Ecologie is geen afgeleid of tweederangs probleem, integendeel. Het blijft evenwel opvallend dat in het debat over globalisering de ecologische dimensie zo weinig ontwikkeld is. Sachs is een van de mensen die dat onevenwicht al een hele tijd probeert te keren. En dit boek is in dat streven een sterk ijkpunt.

Het eerste hoofdstuk (Gerechtigheid für Realisten) begint meteen met een mondiaal overzicht. De huidige globalisering is een stap in een proces dat al enkele honderden jaren bezig is. Maar wat nieuw is voor de recente decennia is dat het Noorden er stilaan niet meer in slaagt de 'collateral damage' van de globalisering buiten de eigen deur te houden. De landen van het Noorden worden stilaan (letterlijk en figuurlijk) bedreigd met de wapens die ze zelf gecreëerd hebben. Het Noorden ontdekt nu eindelijk de eigen kwetsbaarheid, een ervaring die voor zoveel miljoenen elders ter wereld al lang niet meer nieuw is. Bij het begin van de 21ste eeuw voelt de westerse beschaving dat de grote macht die werd opgebouwd tegenover de wereld en de natuur geen garantie meer betekent op controle.

De interdependentie doet zich op allerlei niveaus gelden. Stap voor stap groeit er een wereldgemeenschap. Maar hoe die wereldgemeenschap er uit zal zien, welke soort van globalisering we willen, die vragen moeten nog worden beantwoord. In die context wordt meteen ook het rechtvaardigheidsbeginsel geponeerd, niet als een zaak van mensen van goede wil, maar als een zaak van realisten. Of: de machtige samenlevingen van deze planeet kunnen kiezen voor preventieve oorlogsvoering of voor preventieve gerechtigheid.

De wereld kan dan wel meer dan ooit

vervlochten zijn, dat wil niet zeggen dat de tegenstellingen minder groot worden. De globalisering heeft een januskop: er is niet zozeer sprake van een integratie, maar wel van een fragmentering. Niet alleen tussen, maar ook binnen landen neemt de ongelijkheid toe.

De wereld is bij het begin van de 21ste eeuw meer dan ooit een eindige wereld. In de lijn van de 'Limits to Growth'-benadering worden grenzen niet omschreven als statisch, maar wel als hard. Wanneer de overvraging van de natuurlijke systemen te groot is, kan er sprake zijn van een erosie of ineenstorting van het systeem. Uit een overzicht van enkele globale trends blijkt duidelijk dat er van een overbelasting sprake is: de activiteiten van de technosfeer overtreffen ruimschoots die van de ecosfeer.

Het is voor velen duidelijk dat ecologie met biofysische grenzen te maken heeft. Maar dat ook rechtvaardigheid daarmee te maken heeft, is niet altijd vanzelfsprekend. In het boek wordt onderscheid gemaakt tussen drie vormen van ecologische rechtvaardigheid: biosferische, intergenerationele en intragenerationele rechtvaardigheid. In de eerste betekenis gaat het erom dat alle levensvormen op deze planeet van elkaar afhankelijk zijn, en zo een waarde hebben, onafhankelijk van het 'nut' voor de mens. In de tweede betekenis is het zo dat de huidige generaties niet de eigenaars kunnen zijn van de natuurlijke vermogens van de aarde. Ze hebben de aarde geleend, en moeten die ongeschonden doorgeven. Die twee betekenissen hebben echter een blinde vlek voor de machts- en verdelingsvragen tussen mensen. In de derde betekenis - ook omschreven als de 'Ressourcengerechtigheid' - komt dit alles wel in alle scherpte aan bod: binnen een begrensde wereld leidt het milieugebruik van

de ene tot minder of meer levenskansen voor de ander. Macht laat zich definiëren als de mogelijkheid om de lusten van het milieugebruik te internaliseren en de kosten te externaliseren. Naar andere gebieden, naar de sociaal zwaksten of naar de toekomst.

In het gangbare denken over ontwikkeling zijn het streven naar rechtvaardigheid en de economische groei dwang nauw met elkaar verweven. In een begrensde wereld kan meer groei echter niet leiden tot meer rechtvaardigheid, integendeel. Rechtvaardigheid kan er pas komen door een indamming van het machtsgebruik en een gelijktijdige indamming van het natuurgebruik.

In het tweede hoofdstuk (Ungleichheit im Umweltraum) wordt met een uitgebreide reeks goed gekozen cijfers duidelijk gemaakt hoe de ongelijkheid in de begrensde mondiale milieugebruiksruimte vorm krijgt. Een kleine groep landen speelt de ecologische veelvraat, en pikt een oneerlijk groot deel in. Omgekeerd wordt de schade van die levenswijze doorgeschoven naar anderen. De enige manier om rechtvaardige kansen te geven aan wie nu uitgesloten is, bestaat in een drastische verkleining van de ecologische voetafdruk van wie nu ecologisch te gulzig is. Dat wordt ook duidelijk gemaakt met veel cijfermateriaal over de 'ecologisch ongelijke ruil' (een van de concepten die door Wuppertal werden ontwikkeld) binnen de globalisering. Zo gebruikt de Europese Unie (EU-15) buiten het eigen grondgebied nog eens 43 miljoen hectare vruchtbare grond. De handelsstromen geven een gelijkaardig beeld: tussen de rijken gaat het om uitwisseling van hoogwaardige producten, tussen arm en rijk om minderwaardige producten, en tussen arm en arm is er nauwelijks uitwisseling. De ecologische rugzak van

een geïmporteerd product is gemiddeld vijf maal zo groot als het gewicht van het product zelf. Binnen de huidige globalisering wordt zo het meest milieuschadelijk deel van de keten verschoven naar de armste landen. Zo bekeken is de relatieve verbetering van de milieutoestand in de laat-industriële economieën gezichtsbedrog. De nieuwe industrielanden kunnen hun positie enkel verbeteren door de prijs van een (klassieke) milieuvervuiling. En onderaan zitten de armste landen die vooral grondstoffen leveren en zelf daar zware gevolgen van dragen.

Vervolgens wordt uitgebreid duidelijk gemaakt dat de termen 'Noord' en 'Zuid' eigenlijk niet meer van toepassing zijn. Sachs noemt het 'fantoombegrippen'. In werkelijkheid is er een wereldwijde consumentenklasse (een minderheid), die volop ingelodigd is in de globalisering. Ruimtelijk ontstaan globale plekken (global cities), het geglobaliseerde hinterland, en een uitgesloten restwereld. Er komt een ruimtelijke hiërarchisering, geen naar elkaar toe groeien. Waar ook ter wereld, de consumentenklasse volgt hetzelfde patroon. Wereldwijd wordt het gebruik van de consumentenklasse inzake materiaal, energie en oppervlakte in de hoogte gestuurd door drie groepen producten: vlees, elektronische apparaten en auto's.

Het derde hoofdstuk (Arenen der Aneignung) gaat meer in detail in op een aantal ecologische machtsarena's. Een verwachting bij dat alles is dat de verscherping van biofysische grenzen zal leiden tot meer (sociale) conflicten. Olie is een van de bekendste ecologische conflictgebieden. Er wordt ingegaan op de zogenaamde 'oil peak', die tussen 2008 en 2015 zou worden bereikt. De volledige uitputting van de oliereserves ligt nog een stuk verder, een

jaar of veertig. Bij ongewijzigd beleid zal na het bereiken van de oil peak een snelle prijsstijging volgen, waarvan opnieuw de armsten het grootste slachtoffer zullen zijn. De grenzen aan de groei komen terug als geopolitieke conflicten. Werken aan alternatieven voor olie is een vorm van vredespolitiek.

Naast olie wordt er ingegaan op de wereldhandel, die zich richt op de inbeslagname van vruchtbare grond buiten het eigen grondgebied. De landen in het Zuiden richten zich noodgedwongen steeds meer op exportlandbouw terwijl hun eigen voedselvoorziening in gevaar komt en voedselimport nodig wordt. Met dit alles hangt een grote landvlucht naar de steden samen.

In het domein van het drinkbaar water doet zich een gelijksoortig conflict voor. Hier zijn de cijfers van de ecologische rugzak schrijnend. Voor de productie van een 2 gram zware 32 MB computerchip is er 32 liter water nodig, voor een auto is dat tot 400.000 liter. 65 tot 70 % van het globale zoetwaterverbruik vindt plaats in de landbouw. Een gemiddelde VS-burger gebruikt voor zijn consumptie van rundvlees dagelijks ongeveer 2.000 liter water.

De discussie over patenten op planten ten slotte is door velen voldoende gekend ondertussen. Telkens opnieuw worden de rechten van lokale gemeenschappen die voor hun overleven rechtstreeks afhankelijk zijn van een gezonde natuurlijke omgeving opgeofferd aan de behoeften van de machtigen, vaak aan de andere kant van de wereld.

In het vierde hoofdstuk (Leitbilder der Ressourcengerechtigkeit) wordt ingegaan op de contouren van een transnationale ethiek. Veel theorieën over rechtvaardigheid zijn immers nog altijd verbonden met het idee van een nationale staat. Die staat garandeert bepaalde rechten aan die mensen die worden

aangezien als lid van de nationale club. In een geglobaliseerde wereld is er echter sprake van "overlapping communities of fate". De globale interdependentie leidt tot nieuwe gevaren en een grotere kwetsbaarheid. Strategieën van afgrenzing (renationalisering) of het streven naar (unilaterale) controle zijn duidelijk waarneembaar. Maar de beste en meest veilige strategie is nog altijd samenwerking. In een transnationaal kader kan het ene land niet verantwoordelijk zijn voor de interne organisatie in een ander land, maar wel voor het vermijden van onrecht dat door eigen handelen in een ander land wordt toegevoegd. Transnationale verantwoordelijkheid verschuift de blik van de ander naar zichzelf.

Vervolgens wordt uitgewerkt dat het bij ecologische rechtvaardigheid gaat over erkenning en over verdeling. Het zijn ook die twee dimensies die bij conflicten om hulpbronnen waarneembaar zijn. In dat verband is het belangrijk om de verschillende mensen niet als 'gelijk' te beschouwen. Dat is trouwens net een van de redenen waarom b.v. het WTO-systeem tot zoveel onrechtvaardigheid leidt. Er zou net meer aandacht moeten zijn voor de differentie tussen groepen, b.v. in klimaat- en landbouwonderhandelingen.

Een centraal principe zou de garantie van existentiële rechten moeten zijn. Een derde van de wereldbevolking is voor voedsel, kleding, wonen, medicijnen en cultuur direct afhankelijk van toegang tot intacte ecosystemen. Met de milieuverstoring worden hun elementaire mensenrechten aangetast. De armste groepen staan in een soms latent en soms openlijk conflict met de globale hogere en middenklasse en ecologische gulzigheid. Mensenrechten hangen dan ook nauw samen met mensenplichten. Het

garanderen van de existentiële mensenrechten van iedereen krijgt de hoogste prioriteit. Overleven gaat voor op beter leven. Daarmee is meteen ook de taakstelling omschreven voor nationale en internationale instellingen. Een versterking van ecologische existentiële rechten kan er enkel komen door gelijktijdige verbreding van de speelruimte voor de machtelozen en inkrimping van de macht van de welvarenden. Natuurbescherming is dan ook een kernelement van een strategie van armoedebestrijding. Tegelijk zijn rechten op levensonderhoud ook een kernelement van een natuur- en soortenbescherming.

De oneerlijke toe-eigening van de natuurlijke rijkdommen uit zich meteen in de gekende formule: 25 % van de wereldbevolking eigent zich 75 % van de rijkdommen toe. Om tot globale rechtvaardigheid te komen, is het evenwel belangrijk goed te bepalen wat als globale gemeenschapsgoederen moet worden beschouwd. Lokale natuurgoederen zijn dat niet, de atmosfeer is dat wel. In het tweede geval kun je als principe nemen dat elke burger ter wereld gelijke rechten heeft op het gebruik van die goederen, in het eerste geval niet. Het respect voor de differentie kan in een regel van verdelende rechtvaardigheid betekenen dat geen enkele nationale of internationale regel ertoe mag leiden dat de positie van de minder begunstigden achteruit gaat.

Iedereen moet in deze context de vrijheid hebben het eigen project van het goede leven te volgen. Maar niemand mag het eigen handelen baseren op principes die niet universaliseerbaar zijn. Dat geldt ook voor politieke en economische instellingen. De afbouw van het hulpbronnenverbruik van de rijkste landen wordt in die zin tot een categorische imperatief van de ecologische

rechtvaardigheid. Een concept als de ecologische schuld past in deze redenering.

In de volgende hoofdstukken worden de principes verder uitgewerkt. In het vijfde hoofdstuk (Gerechtigkeitsfähiger Wohlstand) wordt ingegaan op het welvaartsniveau dat voor de hele planeet houdbaar is. Uitgangspunt daarbij is het model van 'contraction and convergence'. Dat wil zeggen dat de industrielanden hun natuurverbruik drastisch moeten terugbrengen, om zo ruimte te maken voor een groter verbruik van de ontwikkelingslanden. Uiteindelijk komt iedereen zo op een niveau dat draaglijk is en kan worden volgehouden zonder verlies aan natuurlijke rijkdom. De natuurlijke grenzen bepalen dus het kader voor rechtvaardigheid. Dit alles botst natuurlijk wel met de vooronderstellingen van een economisch groeimodel. De klassieke indicatoren geven een vertekend beeld. Welvaart zou moeten liggen in de gelijktijdige zorg voor het monetair, natuurlijk en sociaal kapitaal, en omvat privé- en gemeenschappelijke rijkdom.

Voor de transnationale consumentenklasse betekent dit alles een snelle afbouw van het te hoge verbruik, en dat via een gecombineerde strategie van efficiëntie, consistentie en sufficiëntie. Dat concept wordt toegepast op energie en mobiliteit. Voor het Zuiden is er nood aan een sprong voorwaarts naar een duurzaam model dat de fouten van het Noorden vermijdt (leapfrogging). Dat wordt toegelicht voor: decentrale stroomopwekking, mobiliteit zonder auto-afhankelijkheid, regeneratieve landbouw en een aangepast beleid van de financiële instellingen.

In het zesde hoofdstuk (Verträge für Fairness und Ökologie) geven de auteurs

een beeld van een architectuur van een meer rechtvaardige globalisering. Daarin staat een door de politiek gestuurde globalisering tegenover een marktgestuurde. Rechtvaardigheid in de atmosfeer draait de huidige trend om waar de armsten en meest kwetsbaren het grootste slachtoffer zijn van de klimaatverandering. Een toekomstgericht duurzaam klimaatakkoord kan er enkel komen als alle landen betrokken worden, maar ook als er meer rechtvaardigheid is tussen Noord en Zuid. De basis van zo'n akkoord kan er alleen in bestaan dat er een gelijk recht per hoofd is. Een duurzame regeling voor het behoud van de biodiversiteit moet volwaardig de rechten van de lokale gemeenschappen inrekenen. Het wereldhandelssysteem moet van vrijhandel naar fair trade evolueren. Het WTO-stelsel dient daartoe grondig hervormd worden. Daarbij moet eindelijk voluit rekening gehouden worden met de ongelijkheid tussen de spelers op de verondersteld 'vrije' wereldmarkt. Een positieve vorm van 'protectionisme' moet mogelijk zijn. Mensenrechten en ecologische rechten krijgen voorrang op markttoegang. Een hele reeks voorstellen wordt in dat verband geformuleerd. Ten slotte wordt ingegaan op het vraagstuk van het verantwoord ondernemen voor transnationale ondernemingen.

In het laatste hoofdstuk (Was taugt Europa?) wordt een sterke oproep gedaan voor een Europa dat een mondiale speler wordt voor een andere globalisering. Net omdat de Europese constructie een experiment is van een niet-hegemoniaal model voorbij de natiestaat is er ook de kans om op een andere manier op het wereldtoneel actief te zijn. Historisch is de EU een uniek model van steeds nauwere samenwerking. Vanuit haar eigen geschiedenis is het aan Europa om te kiezen voor een mondiale politiek van

preventieve rechtvaardigheid, niet van preventieve oorlog. Europa zou de bannierdrager moeten worden van een kosmopolitisch ontwerp van wereldgemeenschap die kiest voor rechtvaardigheid, duurzaamheid en samenwerking. Ecologische politiek wordt hier gedefinieerd als onderdeel van een mondiale binnenlandse politiek. In eigen huis moet de ecologische voetafdruk sterk verkleind worden, en tegelijk is er steun nodig voor een politiek van 'leapfrogging' in het Zuiden. Europa als 'coöperatieve wereldmacht' zou nieuwe allianties moeten aangaan met de belangrijke spelers van de civiele samenleving uit Noord en Zuid en met gelijkgestemde landen. In de transnationale wereld van morgen zullen de blanke Europeanen niet meer dan 7 % van de wereldbevolking uitmaken. Europa zal niet door het aantal mensen, maar wel door de kracht van haar ideeën overleven.

Er zijn van die boeken waar je de hele tijd zinnen wilt aanstrepen en hoopt dat je ze zult onthouden. Zo'n boek is Fair Future alleszins. Wie al thuis is in het groenpolitieke denken, zal misschien niet overal nieuwe dingen lezen, maar wel een goede synthese vinden. De synthese is gelukkig geen 'blauwdruk' en blijft voldoende open en 'zoekend'. Ze is wel erg overtuigend, vooral door de manier waarop de lijn ecologische rechtvaardigheid als een glasheldere manier doorheen het hele boek loopt. De manier waarop goede voorbeelden en interessant cijfermateriaal verwerkt worden in het verhaal geeft vaak nieuwe inzichten

Om verschillende redenen is dit een belangrijk boek. Zo wordt op zeer overtuigende wijze een ecologische visie op de globalisering uitgewerkt. Het blijft merkwaardig, en vaak frustrerend, dat, ook bij progressieve groepen, de ecolo-

gische dimensie nog steeds als een 'afgeleid' probleem wordt gezien. De werkelijkheid is omgekeerd. De ecologische crisis is vooral een rechtvaardigheidsvraagstuk. Er is dan ook niets 'softs' aan ecologische politiek, integendeel. Dat blijkt uit zowat elke bladzijde van dit boek. De toon daarbij is nooit dramme- rig. Er is wel een sterke morele onder- toon. En dat is verfrissend en uitdagend, in een tijd waarin het milieudebat steeds meer getechnocratiseerd wordt. Dat dat alles gebeurt vanuit een echt 'mondiale' blik, en niet enkel een 'noordelijke' versterkt alleen maar de kwaliteit van de tekst.

Soms heb je als lezer wel het gevoel dat men misschien te veel in één boek wilde doen. Een analyse van de huidige globalisering, een moreel kader voor een andere globalisering, een pak cijfermateriaal, een hele reeks voorbeelden, concepten voor een ecologische politiek, schetsen van hoe een andere maatschappij eruit zou kunnen zien, ... Als lezer heb je daardoor af en toe het gevoel dat je niet alles kunt 'bijhouden'.

De grote hoeveelheid verwerkt materiaal is tegelijk ook een van de verdiensten van dit boek. Zo zie je dat het Wup- pertal Instituut op een aantal vlakken erg

belangrijk werk heeft geleverd, b.v. bij het verhelderen van de ongelijke ecologische ruil. De systematische manier waarop het idee van de ecologische rechtvaardigheid doorheen het hele boek als kader wordt gebruikt geeft het geheel een grote consistentie. De schat aan materiaal in de bibliografie nodigt uit tot verder lezen.

Dit boek verdient het om een standaardwerk te worden. Het biedt een kader dat inspirerend kan zijn voor mensen die actief zijn in groene partijen of de groene beweging. Binnen de brede groene stroming was er de voorbije jaren een zekere inhoudelijke 'burnout' merkbaar. Dit boek geeft nieuw voedsel. De toekomst van een inhoudelijk sterke groene stroming ligt niet in een 'veilige' technocratische moderniseringslogica. Die ligt wel in de lijn van de ecologische rechtvaardigheid in een mondiaal perspectief. Het pragmatisme zit in de vertaling van dit verhaal als 'rechtvaardigheid voor realisten', en dat is geen probleem. De verdere uitwerking en vertaling van het begrip rechtvaardigheid in een begrensde wereld is de hoofdplicht voor een toekomstgerichte groene stroming.

Jan Mertens

Naar een ecologisch sociaal werk

Bespreking van: John Coates, *Ecology and Social Work. Toward a New Paradigm*, Fernwood Publishing, Halifax, 2003, ISBN 1 55266 107 5.

Hoe langer hoe meer problemen waar het Sociaal Werk (SW) mee te maken krijgt zijn direct verbonden met ecologische problemen. Denken we bijvoor-

beeld maar aan gezondheidsproblemen, woonkwaliteit, toegang tot noodzakelijke hulpbronnen, demografische problemen, migratie, conflicten, internationale rechtvaardigheid (cf. 'ecologische schuld'), vraag naar leefbare en duurzame levensstijlen, teloorgang van natuur als bron van menselijk welzijn etc. Heel wat bewegingen en organisaties zijn met dergelijke vragen bezig, maar grotendeels buiten het SW als professie om.

Oikos 34 – zomer 2005